

Ole Michael Selberg

Polsk minoritetspolitikk overfor ukrainerne (1985)

Det moderne Polen har offisielt ingen minoritetsproblemer. Hele 98 % av befolkningen er polakker, og de ubetydelige mindretall som finnes, har full anledning til å dyrke sin kultur og sitt språk. Allikevel våger de færreste ukrainere å bruke sitt morsmål på offentlige steder, og nasjonalitetsbetegnelsen «ukrainer» er i mange polakkers munn et grovt skjellsord.

Nasjonale brytninger 1918–1939

Den gjenreiste polske republikk i mellomkrigstiden var en flernasjonal stat. I så måte videreførte den tradisjonene fra den gamle polsk-litauiske Rzeczpospolita, som forsvant fra Europa-kartet på slutten av 1700-tallet. Ifølge folketellingen i 1931 tilhørte ca. en tredjedel av innbyggerne forskjellige nasjonale minoriteter. Praktisk talt hele den østlige del av statsterritoriet var bebodd av østslavere, som i religiøs henseende dels sognet til den ortodokse kirke og dels var uniater (dvs. anerkjente Pavens overhøyhet).¹

¹ Det totale antall ortodokse i den 2. republikk var nærmere 4 millioner, mot ca. 3,5 millioner uniater.

Den gresk-katolske kirkens overhode var metropolitten i Lwów (ukr. Lviv). De unerte lemkerne hadde fra 1934 av en spesiell status. De sorterte ikke under Lwów, men ble styrt av en apostolisk administrator, som var direkte underlagt Vatikanet. Utskillingen av lemkerne som en egen kirkelig enhet var antagelig først og fremst motivert av ønsket om å forhindre at den ortodokse kirke vant sterkere innpass blant dem. I 1935 utgjorde de ortodok-

Samlivet mellom flertall og mindretall artet seg lite harmonisk. Piłsudskis opprinnelige ide om en nærmest føderativ statsstruktur, med vidtgående autonomi for de enkelte folkegrupper, måtte i praksis vike for mer sjåvinistiske holdninger, representert bl.a. av de såkalte nasjonaldemokratene. 1921-grunnlovens bestemmelser om rettigheter for de nasjonale mindretall og de forpliktelser Polen hadde påtatt seg i henhold til Riga-traktaten og andre internasjonale avtaler, ble i økende grad ignorert. Følgene av denne politikken lot ikke vente på seg. Konflikter mellom de sentrale myndigheter og mindretallene hørte snart til dagens orden, og bidrog på forskjellige måter til å svekke den nye staten. Spesielt sensitivt var forholdet til ukrainerne – den største av de nasjonale minoritetene.

Belastet fortid

Betingelsene for en problemfri polsk-ukrainsk sameksistens var dårlige allerede i utgangspunktet. Tidligere kontakter mellom de to folk hadde først og fremst etterlatt minnet om gjensidige grusomheter og forurettelser. Ukrainerne hadde ikke glemt de barbariske pasifiseringene av ukrainske landsbyer og den blodige måten de ukrainske bondeopprørene ble kvalt på, mens polakkene på sin side holdt erindringen levende om de grufulle nedslaktningene av polakker og jøder i 1648 og den beryktede Humań-massakren i 1768. Mye bitterhet avlet dessuten kampene mellom polakker og ukrainere umiddelbart etter den første verdenskrig, da ukrainerne forsøkte å opprette en vest-ukrainsk republikk i Galicja.

Allikevel hadde det antagelig vært mulig å slå en strek over fortiden hvis den unge polske staten hadde vært mer innstilt på å gi ukrainer-

se ca. 13 % av den lemksiske befolkning innenfor administraturets grenser.

ne muligheter for kulturell selvutfoldelse. Isteden viste det seg at det polske styret på mange måter representerte et tilbakeskritt i forhold til den foregående perioden, da Galicja under Franz Josephs scepter hadde spilt rollen som et sentrum for ukrainsk kultur- og forlagsvirksomhet, spesielt etter at tsaren i 1876 hadde forbudt enhver utgivelse av trykte skrifter på ukrainsk.

Krigsårene 1939–1945

Hadde ukrainerne i mellomkrigstiden stort sett vært den forurettede part, ble rollene til gjengjeld langt på vei ombyttet i krigsårene 1939–45. Den sovjetiske besettelsen av Øst-Galicja i 1939 og det tyske angrepet på SSSR sommeren 1941 gav ukrainerne mulighet for revansj, og vakte på ny håpet om en ukrainsk stat. Mange ukrainere, både i Galicja og i Sovjet-Ukraina, der bolsjevikene hadde gjort seg grundig forhatt, gikk i tysk tjeneste, som Hilfspolizei, Werkschutz og SS-soldater (i Waffen-SS-divisjonen «Galizien»). Andre, f.eks. partisanene i Den ukrainske insurgentarmeen (Ukrains'ka povstans'ka armija, fork. UPA), kjempet mot alle de betraktet som inntrengere: nazister, bolsjeviker og polakker. Dessuten fantes det grupper som i nasjonal henseende inntok en slags mellomstilling. Til dem hørte lemkerne², som gjerne betegnes som det ukrainske språkområdets vestligste utløper. Helt siden middelalderen har de bodd lengst syd i Polen, innenfor et område som strekker seg langs den slovakiske grensen, mellom elvene Poprad i vest og Oslawa i øst. De har en særpreget folkekultur, og taler en eiendommelig ukrainsk dialekt, som viser sterk påvirkning fra polsk og slovakisk. Under okkupasjonen, da

² Navnet lemker (po. Łemko) er visstnok av forholdsvis ny dato. Det er dannet av dialektordet *lem* (bare), som av naboene er blitt oppfattet som et særlig karakteristisk trekk ved de lemkske målførene. I dag har dette folke-navnet stort sett fortrent de gamle betegnelse *rusyn* og *rusnak*.

alle måtte være utstyrt med kjenselkort, utstedt av tyskerne, bar mange av dem polakkenes grå «Kennkarte» istedenfor det blå ukrainske, som garanterte adskillig lemfeldigere behandling ved kontroller.

Høsten 1944 undertegnet den sovjetdirigerte Polske nasjonale frigjøringskomité en repatrieringsavtale med den ukrainske sovjetrepublikken. Avtalen skulle også omfatte lemkerne, og det var en forutsetning at «repatrieringen» skulle skje på frivillig basis. I praksis kunne det imidlertid være så som så med frivilligheten. Resultatet av myndighetenes press og lokking var at nærmere halvparten av den lemkeiske befolkningsgruppen flyttet østover til Sovjetunionen. Alt i alt skal ca. 700 000 ukrainere ha forlatt Polen innen utgangen av 1946. Omkring 300 000 ble igjen.

«Aksjon Wisła»

I de første etterkrigsårene fortsatte UPA sin geriljavirksomhet i det sydøstlige hjørnet av det nye Polen. For å få bukt med «bandeuvese-net» gjennomførte myndighetene våren og sommeren 1947 den såkalte «Aksjon Wisła». Over 17 000 regulære soldater og polititropper ble satt inn mot de ukrainske partisanavdelingene, som på dette tidspunkt var skrumpet sterkt inn. Ifølge offisielle oppgaver ble ca. 1500 UPA-medlemmer uskadeliggjort, mens omkring 400 mann greide å ta seg over til Vesten, via Tsjekkoslovakia. De militære operasjonene ble etterfulgt av en storstilt tvangsflytning av de ukrainere (deriblant også lemker) som ikke hadde latt seg «repatriere» til Sovjet-Ukraina i 1945. På kort varsel måtte de forlate sine hjem og gårder. Ingen fikk ta med seg mer enn de kunne få plass til på to vogner. Hadde man ingen vogn, måtte man nøye seg med hva man kunne klare å bære.

Gårdene de tvangsflyttede hadde måttet forlate, ble dels liggende øde og dels overtatt av andre, selvsagt da polakker. De gamle uner-

te og ortodokse kirkene forfalt, hvis de da ikke rett og slett ble revet med makt, slik det skjedde i flere tilfeller.

De «evakuerte» ble anvist nye boplasser i vest og nordøst, i de tidligere tyske områdene. I henhold til myndighetenes uttrykkelige ordre ble det aldri plassert mer enn et par ukrainske familier i en og samme landsby. Deres nye naboer var stort sett selv innflyttere, repatriert fra traktene øst for Bug og fylt av fordommer mot alt ukrainsk. Hvordan de mottok nykommerne, som av myndighetene var stempelt som «banditter» og «upister», kan man lett forestille seg.

Tre uker før beslutningen om denne storstilte opprenskningsaksjonen ble fattet, var en av det nye kommunistregimets fremste koryfeer, general Karol Świerczewski, viseforsvarsminister og medlem av sentralkomiteen, blitt drept av UPA-partisaner i et bakholdsangrep. Det tilnærmede sammenfallet i tid mellom de to begivenhetene er tankevekkende. Var tvangsforflytningen av hele bygdelag i virkeligheten en hevn for drapet på generalen – en hevn som ikke bare rammet befolkningen i de trakter hvor UPA hadde gjort seg bemerket, men også f.eks. lemkere fra strøk der det aldri hadde vært noen ukrainsk partisanvirksomhet?

«Lemkere og sigøynere» uønsket

Frem til 1956 var ukrainerne i Polen berøvet enhver offisiell status. De hadde hverken kulturinstitusjoner, skoler eller egne gudshus. Den unerte kirke var offisielt opphevet, og de få gjenværende gresk-katolske geistlige måtte feire sine messer i romersk-katolske kirker og var undergitt de lokale polske biskopers jurisdiksjon.

Etterhvert som årene gikk, lærte de forviste hvordan de skulle skjule sin identitet for ikke å utfordre omgivelsenes hat og forakt. Ukrainsk ble et språk man bare snakket innenfor hjemmets fire vegger eller i kirken, blant trosfeller – aldri i fremmedes påhør! Men

skjønt minnene om det de hadde måttet forlate, bleknet etter hvert, oppgav ikke de tvangsflyttede drømmen om en gang å vende hjem.

I april 1952 fattet politbyrået et vedtak om bedring av den ukrainske minoritetens kår. Det eneste konkrete som i første omgang kom ut av dette vedtaket, var at det ble satt i gang universitetsundervisning i ukrainsk, først i Kraków og fra 1953 av også i Warszawa, hvor det ble opprettet et eget institutt for ukrainsk filologi.

I juli 1956 syntes det omsider å lysne for ukrainerne. Da vedtok sentralkomiteen en resolusjon der det het at partiet måtte bekjempe alle utslag av diskriminering mot borgere av ikke-polsk nasjonalitet, og påse at den urett som var skjedd, i størst mulig grad ble gjort god igjen.

Forventingene som disse og lignende formuleringer hadde vakt, ble imidlertid ikke innfridd. Da en delegasjon av lemker innfant seg på gamle tomter, i Nowy Sącz herred, fikk de klar beskjed av de lokale polske myndigheter om at ukrainere fremdeles var uønsket. Ja, ikke nok med det – kommuneadministrasjonen sørget for at det ble nedlagt uttrykkelig forbud mot all innflytting av «lemkere og sigøynere»!

Men om fordommene blant polakkene var like sterke som før, ble ukrainerne i hvert fall nå gjenstand for en viss medieoppmerksomhet. I mars 1957 tok polsk presses enfant terrible, studentavisen *Po prostu*, opp det «ukrainske spørsmål». I en lengre artikkel redegjorde den for all den urett som var blitt øvet mot ukrainerne, og reiste krav om tilbakelevering av konfiskerte gudshus, tillatelse til å vende tilbake til de opprinnelige bosetningsområdene, opprettelse av ukrainske skoler og avsetting av sendetid til radioprogrammer på ukrainsk.

En måned etter, i april 1957, fattet så sentralkomiteen et vedtak som åpnet adgang for lemkerne til å vende tilbake dersom gårdsbru-

kene de hadde forlatt, i mellomtiden ikke var overtatt av andre. Under henvisning til dette vedtaket lyktes det ca. 350 lemviske familier å returnere, hovedsakelig til Gorlice-traktene. Tusenvis av søknader om å få vende hjem ble imidlertid avslått med den begrunnelse at søkerne gårder alt var «bortdisponert». At enkelte av søkerne vitterlig hadde kjempet mot tyskerne som soldater i Den røde hær, og forøvrig bestandig hadde vært kjent som lojale borger av den polske stat, hjalp ikke det ringeste. Selvsagt fantes det heller ingen mulighet for å appellere til «opinionen» i Sovjet-Ukraina, i håp om at påtrykk derfra kanskje kunne gjøre polske myndigheter mer velvillig stemt. Enhver kritikk av forholdene i et sosialistisk broderland er som kjent bannlyst i østblokken. Derfor nevnes heller ikke «Aksjon Wisła» med et eneste ord i den ukrainske sovjetencyklopedien. Om lemviskernes skjebne etter krigen heter det her bare: «I forbindelse med befolkningsutvekslingen mellom Polen og SSSR etter opprettelsen av Den polske folkerepublikk flyttet mange lemviskere fra Lemkivsjtsjyna³ til oblastene Lviv, Ternopil og Mykolajiv. [...] De lemviskere som bor i Polen og Tsjekkoslovakia, deltar sammen med det polske, tsjekkiske og slovakiske broderfolk aktivt i byggingen av sosialismen i sine respektive land» (*Ukrains'ka radjans'ka encyklopedija*, bd. 8, Kiev 1962, s. 64).

Fra Gomułka til Gierek. Hvor ble det av «the Lemki»?

Noe godt kom det allikevel ut av tøversåret 1956. Ukrainerne fikk omsider lov til å danne en landsomfattende kultur- og velferdsorganisasjon (USKT), og det begynte å utkomme en ukrainsk ukeavis, Nasje slovo (Vårt ord). Dessuten ble det opprettet flere skoler med undervisning i ukrainsk. Noen adgang til opplæring i den lemviske

³ Ukrainsk navn på det lemviske bosetningsområdet.

varianten av ukrainsk ville myndighetene imidlertid ikke innramme, og da lemkerne stiftet sin egen seksjon innenfor USKT, varte det ikke lenge før den ble oppløst, etter pålegg fra høyeste hold. Man ønsket ingen lemisk separatisme!

I det kvartsekel som er gått siden da, har det praktisk talt ikke vært noen bevegelse i ukrainernes situasjon. Alle fremstøt overfor myndighetene har vært forgjeves. Da en gruppe lemkerne, som under krigen hadde kjempet på kommunistisk side, i 1968 sendte et brev til partiets førstesekretær, Gomułka, som burde hatt forutsetninger for å forstå problemene, ettersom han selv i årene 1942–43 hadde levd i dekning blant lemkerne (hos Michał Doński i Gorlice), ble henvendelsen overhodet ikke besvart. «Kamerat Wiesław» hadde andre og viktigere ting å tenke på akkurat da...

Gierek-æraen brakte ingen forandring i dette mønsteret. «Aksjon Wisła» ble fremdeles fortiet. I et stort og påkostet praktverk på engelsk, utgitt i 1973, omtales lemkerne og bojkerne (et ukrainsk fjellfolk som bodde øst for lemkerne) slik: “Right up to the Second World War numerous villages inhabited by the Lemki and Bojki were scattered on the eastern parts of the Sącz Beskids, the Lower Beskids and the Bieszczady Mts. They were a mountain population, followers of the Greek-Catholic Uniate religion, who spoke in various of the Ukrainian dialects. Here and there their small wooden churches remain including the 17th century church in Powroźnik, not far from Krynica, and another in Kwiaton near Gorlice” (J. Kostrowicki, *Poland. Nature – Settlement – Architecture*, s. 42). Ikke med et eneste ord antydes grunnen til at den gamle stedegne befolkning i dag er forsvunnet!

Det eneste nye som skjedde under Gierek, var at undervisningsreformene i 1971 innskrenket adgangen til å velge morsmål i skoleopplæringen, og avskaffet nesten all undervisning på minoritets-

språkene. Dessuten ble det i 1977 gjennomført en omfattende polonisering av navneverket i de gamle ukrainske bygdelagene i sydøst. Ca. 200 tradisjonelle karpatiske navn ble etter ordre fra høyeste hold byttet ut med nye, polsk-klingende kunstprodukter. Ifølge kunngjøringen i *Monitor Polski* (22.8.1977), som var undertegnet av administrasjons- og miljøvernminister Maria Milczarek, skulle f.eks. Bereźnica erstattes med Brzezina, Bereźki med Brzeźki, Skwirtne med Skierzyn og Dwernik med Przelom. Myndighetenes tiltak vakte harme ikke bare i ukrainske kretser, men også blant den polske intelligentsiaen. I undergrunnstidsskriftet *Głos* (nr. 2, nov. 1977) stilte litteraturhistorikeren Jan Józef Lipski (en av stifterne av KOR) dette forsøket på å utslette alle spor av ukrainernes nærvær i Sydøst-Polen sammen med den notoriske vanskjøtselen av ukrainske kulturminnesmerker, og spurte ironisk om det nå var meningen at også general Dwernicki (en av forgrunnsskikkelsene under novemberoppstanden 1830–31) skulle omdøpes til «Przelomski». I den forbindelse trakk han frem den kjente anekdoten om Khrusjtsjov, som etter omdøpingen av Stalingrad skal ha fortalt om hvordan «selveste kamerat Volgin» dekorerte ham etter slaget om Volgograd.

Den eneste kritiske røst som hevet seg i den offisielle pressen for august 1980, var en kort artikkel i det litterære månedsskriftet *Twórczość* (1978, nr. 1), skrevet av forfatterforeningens mangeårige formann og polsk litteraturs ubestridte nestor, Jarosław Iwaszkiewicz. Uten å gå nærmere inn på bakgrunnen for omdøpingen (bortsett fra en kryptisk bemerkning om at omdøperne tydeligvis hadde lagt bokstaven *h* for hat)⁴, beklaget Iwaszkiewicz at den kulturarven som de gamle navnene representerte, ble vraket til fordel for intetsigende

⁴ Til *g* i polsk svarer gjerne *h* i ukrainsk.

nydannelser. Han uttalte også sin sterke tvil på departementets rettslige hjemmel for å fastsette den slags navneendringer.

Av et privatbrev som Iwaszkiewicz skrev et par måneder senere (i mars 1978), fremgår det at innlegget om stedsnavnene opprinnelig skulle ha vært tatt inn i den store dagsavisen *Życie Warszawy*, hvor Iwaszkiewicz i mange år hadde en fast litteraturspalte. Her ble det imidlertid stanset av sjefredaktøren. Etter mye strev lyktes det så å oppnå sensurens samtykke til å trykke det i det forholdsvis elitepregede tidsskriftet *Twórczość*, der Iwaszkiewicz forøvrig selv var redaktør.⁵

Når selv den feterte Iwaszkiewicz ble nødt til å akkordere med sensuren, er det ikke rart at praktisk talt alle andre forsøk på å uttale seg ble effektivt blokkert. Blant de meningsytringer som ble stoppet, var f.eks. en allerede ferdig ombrukket artikkel av språkforskeren Stanisław Urbańczyk i fagtidsskriftet *Język Polski*. Sensurens «zapis» (forbud mot omtale) førte også til at spørsmålet om navneendringene ikke ble tatt opp på de etterfølgende årsmøter i *Polskie Towarzystwo Językowe* (Polsk selskap for språkrøkt), og heller ikke ble berørt på en internasjonal konferanse om navneforskning, som ble avholdt i Kraków i slutten av 1970-årene. Men hverken sensorene eller den lokale partiboss Zdzisław Grudzień klarte i 1978 å forhindre at forfatterforeningen på sin 20. kongress, som ble holdt i Schlesien, vedtok en skarp fordømmelse av navnetuklingen.

Hvordan forslaget om tvangspoloniseringen ble fremmet, og hvilke protester det utløste, lokalt og nasjonalt, er det redegjort for i Janusz Rygielskis artikkel «Poprawiacze tradycji» (Tradisjonsforbed-

⁵ Felicja Wysocka, „Głos w sprawie zmian nazw w Bieszczadach”, i: *Nowomowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego, odbytej na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 16 i 17 stycznia 1981*, London 1985, s. 172–75.

rerne), som ble offentliggjort i Kultura (Warszawa) den 18. januar 1981 – omtrent samtidig med at navneendringene i Bieszczadene ble tatt opp på en vitenskapelig konferanse om «newspeak» ved universitetet i Kraków. På det tidspunkt var myndighetene på full retreat. Kort etter meldte polsk radio at en komité bestående av historikere, etnografer og språkforskere hadde bestemt at de stedene det gjaldt, skulle få sine opprinnelige navn tilbake.

Ut av ghettoen?

Begivenhetene i august 1980 vakte nye forhåpninger også blant ukrainerne, ikke minst blant de unge. I løpet av høsten 1980 mottok de sentrale myndigheter en rekke henvendelser fra ukrainske miljøer i Przemyśl, Koszalin, Szczecin, Gdańsk og andre byer. Kravene som ble reist, gjaldt bl.a. bedre undervisning i ukrainsk, overføring av ukrainske gudstjenester i radio og fjernsyn i forbindelse med de store høytider, representasjon av den ukrainske minoriteten i sejmen, slutt på Innenriksministeriets innblanding i ukrainske kulturaktiviteter og økt offentlig støtte til USKTs virksomhet.

Den større åpenheten i samfunnet ytret seg bl.a. i en dristigere redaksjonell linje i ukeavisen Nasje slovo, som tok opp flere av ukrainernes fundamentale problemer i Polen, og ikke la skjul på deres misnøye med myndighetenes politikk. Etter at det den 12. oktober var blitt holdt en konferanse i Olsztyn, hvor det falt harde ord om ukrainernes situasjon i Polen, ble det i løpet av oktober og november arrangert tre møter mellom representanter for USKT og nestsjefen for Sentralkomiteens forvaltningsavdeling, Jerzy Klica. Samtalene dreide seg primært om vilkårene for det ukrainske organisasjons- og kulturarbeidet.

På et styremøte i USKT den 16. november 1980 (to dager etter det siste møtet med Klica) kom det frem tydelige tegn på en dyptgåen-

de splittelse i USKT mellom en fløy som ønsket å fortsette arbeidet innenfor de tidligere opptrukne rammer, og en fløy som helst så at forbundet ble omdannet til noe i retning av en politisk interesseorganisasjon. De «ytterliggående» måtte imidlertid gi tapt overfor det «moderate» flertall, som henviste til den kompromissvilje myndighetene hadde lagt for dagen (Kultura, 1981, nr. 7-8, ss. 125-130).

I mai 1981 ble det i Szczecin dannet et forbund av ukrainske studenter i Polen. Umiddelbart etterpå ble det stiftet lignende foreninger for studenter av litauisk og hviterussisk avstamning. De tre studentforbundene opprettet i fellesskap en «koordineringskomité», med det mandat å arbeide for en legalisering av organisasjonene, som myndighetene hadde nektet å registrere.

Myndighetene reagerte på den økte aktiviteten i det ukrainske minoritetsmiljøet ved atter å mane frem det gamle UPA-spøkelset. Høsten 1980 ble det satt i omløp et flyveblad som angivelig var fabrikkert av ukrainske nasjonalister. Myndighetene laget mye blest om saken, og sørget bl.a. for at det anstøtelige skriftet ble fremvist i Sejm-en av general Oliwa, i et innlegg som ble overført i radio og fjernsyn og inngående referert i pressen (TL, 23.11.1980). Da USKT senere presset på for å få vite hvem som stod bak flyvebladet, svarte myndighetene at opphavsmennes identitet var ukjent, men at det ikke kunne være tvil om at det dreide seg om ukrainere (Kultura, 1981, nr. 10, s. 110).

Polsk solidaritet med ukrainernes krav

Uroen omkring det «ukrainske spørsmål» var i den første tiden etter stiftelsen av Solidaritet hovedsakelig begrenset til de ukrainske miljøene. Den famøse omdøpingsforordningen fra 1977 ble riktignok, som allerede nevnt, kritisert i Warszawa-Kultura så tidlig som i januar 1981. Men Rygielskis innvendinger rettet seg i første rekke

mot uforsvarlig saksbehandling og filologiske diletterisme. Den historiske bakgrunnen berørte han nesten overhodet ikke. Derfor er det riktig å si at det i det polske storsamfunnet varte nærmere ett år før muren av taushet omkring ukrainernes skjebne for alvor ble brutt.

Den første som tok opp det ømtålige emnet, var Jan Józef Lipski. I et langt essay om polakkenes forhold til sine naboer, med tittelen „Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy” (To fedreland – to patriotisme)⁶, gikk han til frontalangrep på alt som smakte av nasjonalt selvskryt og fremmedhat, og karakteriserte bl.a. masseforflytningen av ukrainere i 1947 som et «djevlesk påfunn», som bare kunne være klekket ut i en eller annen KGB-rådgivers perverse hjerne.

Noen uker senere, i august 1981, åpnet en ung arkitektstudent i Kraków, Ewa Zaremba, en fotoutstilling som hun kalte «Requiem i Bieszczadene». Her dokumenterte hun hvordan de ukrainske kirkerne i Sydøst-Polen sakte men sikkert forfalt. Omtrent samtidig brakte ukeavisen *Solidarność* (1981, nr. 20) en oppsiktsvekkende åpenhjerlig artikkel om lemkerne, skrevet av Maciej Koziowski. Den ble møtt med overveldende respons blant lemkerne selv, og oppmuntret snart andre til å også å ta opp den polsk-ukrainske problematikken i større bredde. Særlig den katolske ukeavisen *Tygodnik Powszechny* viet utover høsten 1981 mye spalteplass til dette stoffet. Av spesiell interesse var to lange artikler av ukraineren W. Mokry, som skildret sin oppvekst og vanskelige integrering i et samfunn hvor hans nasjonale identitet ikke ble akseptert (TP, 1981, nr. 46, 47).

Både av Mokrys og andres uttalelser fremgikk det tydelig at hovedsaken for de anslagsvis 250 000–300 000 ukrainerne som lever i

⁶ Utgitt separat av undergrunnsforlaget NOW-a i juli 1981 og senere opptrykt i *Paris-Kultura* (nr. 10, 1981).

Polen i dag⁷, ikke er tilbakelevering av eiendommene de i sin tid måtte forlate, eller økonomisk erstatning. Det de først og fremst håper på, er en moralsk rehabilitering, dvs. rett til å bli behandlet på like linje med andre polske borgere, uten stadig å måtte frykte sjikaner og skjellsord.

Den modige drøftingen av disse problemene som så lenge hadde vært feid under teppet, var ett av de mange tegn på fornyelse i Solidaritetsperioden. Innføringen av krigstilstanden i desember 1981 satte en foreløpig stopper for debatten – men betydde heldigvis ikke at ukrainerne på ny helt ble prisgitt tausheten. Etter at *Tygodnik Powszechny* fikk begynne å utkomme igjen våren 1982, har den brakt flere artikler om ukrainske emner, skrevet av den utrettelige W. Mokry. Avisen har også gjentatte ganger trukket den nest siste gresk-katolske metropolitten av Lwów, Andrij Sjeptytskyj (Andrzej Szeptycki), frem fra glemselen.⁸ I januar 1984 trykte den således en større artikkel om Szeptycki-familien, skrevet av metropolittens nevø. Jan Kazimierz Szeptycki (TP, 1984, nr. 4). Selv om det må bedømmes som positivt at ikke hele artikkelen ble stoppet, eller «tatt av» (zdjęty), som det i dag gjerne heter på polsk, gjør man seg uvilkarlig visse refleksjoner når man oppdager hvordan teksten er blitt preparert av sensurkontoret. Artikkelforfatteren hadde i sitt manuskript

⁷ Den polske grunnloven inneholder (i motsetning til f.eks. den tsjekkosllovakiske) ingen bestemmelser om minoriteter og deres rettigheter, og myndighetene innhenter heller ingen opplysninger om nasjonalitet, f.eks. i forbindelse med folketellinger. De anførte tall må derfor betraktes med skepsis.

⁸ Andrij Sjeptytskyj var metropolitt fra 1900 til sin død i 1944. – I en audiens hos den nyvalgte pave Johannes XXIII i desember 1958 skal kardinal Wyszyński ha frarådet at det ble innledet en beatifikasjonsprosess for Sjeptytskyj. Som begrunnelse for sitt standpunkt anførte den polske primas de sterke nasjonale motsetninger mellom ukrainere og polakker (A. Micewski, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*, Paris 1982, s. 185).

nevnt at metropolittens bror, Leon, ble skutt av sovjetiske soldater i Przyłbice den 27. september 1939, altså ca. halvannen uke etter den sovjetiske innmarsjen i Øst-Polen. Denne opplysningen var sensurmyndighetene i henhold til sin instruks selvsagt forpliktet til å stoppe. Men istedenfor å velge den vanlige fremgangsmåten, nemlig stryking av den anstøtelige passus, med adgang for avisens redaksjon til å avmerke inngrepet og angi hvilket punkt i sensurlovens artikkel 2 myndighetene hadde påberopt seg som hjemmel, opptrådte sensurkontoret denne gang – stikk i strid med loven! – som forfatter og erstattet egenmektig «sovjetiske soldater» med «ukrainske ekstremister». Derved oppnådde man to ting: man beskyttet Sovjetunionens image som den uforanderlig «plettfrie», og svartet samtidig ytterligere ettermålet til de ukrainske «bandittene».⁹

Etter 1980 har det foregått en merkbar tilnærming mellom visse polske og ukrainske emigrantmiljøer. Fra polsk hold er det blitt understreket at de nye grensene som er et resultat av den annen ver-

⁹ Hendelsesforløpet er dokumentert i en brevveksling i min besittelse.

Den 9. september 1984 trykte Tygodnik Powszechny Andrij Sjeptytskyjs erindringer (nedtegnet omkring 1930) om broder Albert Chmielowski, som ble beatifisert i 1983 (TP, 1984, nr. 37). Et par dager etter brakte Trybuna Ludu et voldsomt angrep på den katolske ukeavisen, som ble beskyldt for å vanære broder Alberts minne ved å sette ham i forbindelse med en ukrainsk sjåvinist og Hitler-beundrer «med det dårligst tenkelige ettermæle i nyere polsk politisk historie» (Jerzy A. Salecki, «Autor niegodny bohater», TL, 13. sept., 1984). En imøtegåelse av Roman Graczyk, som trakk frem en rekke momenter Trybuna Ludu hadde forbigått, ble av sensuren nektet inntatt i Tygodnik Powszechny nr. 40, under henvisning til pkt. 1 og 3 i sensurlovens artikkel 2. Den ble senere offentliggjort i Paris-tidsskriftet Kontakt (1984, nr. 12, ss. 57-58) «uten forfatterens vitende og samtykke».

Som påpekt av Graczyk, var det tydelig at TL behandlet saken «instrumentalt», dvs. så den som en anledning til å angripe Tygodnik Powszechny og de «ukrainske ekstremistene», som sensuren trekvart år tidligere hadde gitt skylden for drapet på metropolittens bror.

denstkrig, ligger fast, og at et fremtidig selvstendig Polen ikke vil reise noen som helst territoriale krav overfor et uavhengig Ukraina. Men det tar tid å overvinne århundrers mistenksomhet og gjensidige uvilje. Fremdeles er nok anklagene om polsk ukrainerhets som nylig ble fremsatt i det ukrainske emigranttidsskriftet *Słach Peremohy* (2. sept. 1984), mer typiske for forholdet mellom polakker og ukrainere enn den forsonlige, antinasjonalistiske linjen som *Kultura* i Paris konsekvent har forfektet gjennom hele etterkrigsperioden.

Rettferdighet til sist?

For ikke lenge siden ble det i Nowy Sącz arrangert en utstilling viet lemkerens historie og kultur (TP, 1984, nr. 36). Til byens gamle synagoge som nå er omgjort til regionalmuseum, strømmet lemkerne fra Vest- og Nordøst-Polen – eldede ofre for «Akcja Wisła» og deres etterkommere – for å gjenoppfriske minnene om et miljø som for over en mannsalder siden brutalt var blitt revet opp og tilintetgjort. Bare fremtiden kan vise om utstillingen innvarsler en varig holdningsendring hos polske myndigheter – en ny vilje til å råde bot på fortidens urett og bistå lemkerne med å redde restene av deres nasjonale kultur. Foreløpig synes det ikke være grunn til noen overdreven optimisme, i hvert fall ikke når det gjelder innstillingen til ukrainere overhodet. Da Jerzy Tomaszewski, professor i statsvitenskap ved universitetet i Warszawa og forfatter av flere artikler om ukrainske emner, i 1984 ble intervjuet om polsk-ukrainske forhold i *Poznań*-tidsskriftet *Nurt*, utløste hans uttalelser voldsomt harme blant mange polakker. Spesielt vanskelige å svelge var hans påpekning av at polakkene ikke bestandig hadde vært den uskyldige part i sammenstøtene mellom polakker og ukrainere. Blant dem som angrep Tomaszewski, var ikke bare en rekke anonyme brevskrivere,

som ikke la fingrene imellom i sin karakteristik av ham, men også publisistene Jerzy Seret i den fascistoide Grunwald-gruppens organ Rzeczywistość og Jacek Wilczur i den PAX-kontrollerte dagsavisen Słowo Powszechne og i ukeavisen Przegląd Tygodniowy (Radio Liberty Research Bulletin, 1985, nr 35).¹⁰

Nylig stanset sensuren et nummer av det katolske månedsskriftet Znak, som i sin helhet var viet ukrainske emner. Sensurkontorets begrunnelse skal ha vært at redaksjonen hadde tatt opp et tema som ifølge gjeldende direktiver var forbeholdt partiets hovedorgan, Trybuna Ludu.

¹⁰ Polemikken er meget utførlig referert i det ukrainske tidsskriftet Vidno-va (München), nr 3, 1985.